

Suwuň ruhundan ýaradylan atlar

Category: Kitapcy,Mistika we fantastika,Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Suwuň ruhundan ýaradylan atlar

SUWUŇ RUHUNDAN ÝARADYLAN ATLAR

Türklerde taňry sypatlandyrmasynyň Gök-Ýer/Suw-Atalar formulasы bilen dürli kultlarda garşymyza çykýandygyny ýokarda agzap geçipdik. Mukaddes "Ýir-Sub" – gadymy türk ýazgylarynda Tengri-Taňry we Umaý (Humaý) ýaly hudawy barlyklaryň biri bolup çykyş edýär. Taňry sözüň doly manysynda asmany güýç, Umaý bolsa her näçe asmany güýç ýaly bolup görünse-de hereket ediş ugry boýunça zemin mahsuslydyr we dünýewidir. Ýöne mukaddes "Ýir-Sub" hemmetaraplaýyn ýer ýüzüne degişli kult bolup çykyş edýär. Sebäbi onuň ontologik taýdan agzalyşy zeminsöw ýerlerde, ýagny daglarda, tokaýlarda we umuman alanda ýurduň dürli ýerlerinde orta çykýar (Taş, 2002: 51).

Gadymy türk ýazgylarynda "Ýir-Sublar" Taňrynyň goldawçysy we kömekçi güýji hasaplanýar hem-de Taňry bilen bir manyny aňladýar (Taş, 2002: 51). Biz ol ýazgylardan mukaddes Ýer-Suw ruhlarynyň Umaý yaly ikinji derejeli güýcdüğini we Taňrynyň ýok ýerinde haýsydyr bir funskiýasynyň ýokdugyny görýärис (Taş, 2002: 52). Döwletiň resmi kultlarynyň birine öwrülen ýer-suw kulty Orhon ýazuw ýadygärliklerinde hem dowam edendigini görmek bolýar. Bu ýagdaý türk(men)leriň yslamy kabul etmesinden soňam esli wagtlap dowam edipdir (Inan, 1953: 249). Üçünji Tonýukuk ýazgysynda "Göktürk ýurduna talaň salan duşmanlaryň Umaý we Ýer-Suwlaryň kömegini bilen gapyp awlanyp ýok edilendigi" (Günaý-Güngör, 1997: 46) barada maglumat bar. "Taňry Türküň ýeri we suwy eýesiz galmasyn diýip" türki halka kaganlar ugradypdyr hem-de borjuny ýerine ýetirmän pitne turzanlary jezalandyrýypdyr (Ögel, 2002: 315).

Başga bir rowáyata görä sanlary 17-ä ýeten ýer-suw ruhlary

ýaþalýan ýerlere wekilçilik edýändigi üçin "dag eteklerinde, derýalaryň gözbaşynda, deñizlerde we ş.m ýerlerde oturypdyrlar" (Çoruhlu, 2006: 33). Atlaryň gelip çykyşyna degişli maglumat beryän çeşmelerde türk atlarynyň birnäçesiniň deñizden ýa-da kölden çukan aýgyrlary şol töwerekde gezip ýören baýtallara ýanaşdyryp alnandygy barada gyzykly hekaýatlar bar. Şükrü Elçin "Atlaryň do gluşy hakynda rowaýatlar" (1963a: 412-416) atly makalasynda bu hekaýatlary bir ýere jemläpdir. "Gorkut atada" Bamsy Biregiň "Benli Boz" diýen aty aslynda deñiz gulanydyr (Ergin, 2008: 117). "Gorkut ata" eposynyň "Salyr Gazanyň öýüniň ýagmalandygy boýuny beýan eder" bölümünde Salyr Gazan ýurdunyň talañçylyga uçrandygy baradaky habary eşiden badyna ýurduna tarap ýola düşýär. Ol ýolda gelýärkä suw görýär. Salyr Gazanyň suwdan geçende aýdan sözleri "şamanistleriň ýer-suwlara ýüzlenip aýdýan senalaryna" (Inan, 1953: 250) meñzeýär

"Çagnam çagnam gaýalardan akan suw
Agaç gämileri oýnadan suw
Hasan bilen Hüseyniň hasraty suw
Bag we bossanyň zynaty suw
Äşe bilen Patmanyň nikasy suw
Şabaz atlar içdigi suw
Gyzyl düýeler gelip içdigi suw
Ak goýunlar gelip çöwresinde ýatdygy suw
Ordamyň habaryn bilürmisiň diýgil maňa
Gara başym gurban bolsun suwum saña".[1]
(Ergin, 2009: 101).

Üns berseñiz, Göroglynyň meşhur Gyraty-da asly suwdan dörän atdyr. Eposyň Anadoly türkmenleriniň arasynda ýaýran wersiýasynda bu aýratynlygyň üstünde hasam köp durlupdyr. Pertew Naili Borataw Göroglynyň atynyň döreýsi hakynda şeýle diýýär: "Göroglynyň aty suwdan çukan aýgyryň otlap ýören ýylky sürüsiniň arasyndaky bir baýtala ýanaşmasyndan doglupdyr. Rowaýatyň Pariž wersiýasynda aýgyryň Amyderýadan çykandygy aýdylýar. Belli türkşinas Zeki Welidi Toganyň leksiýalarynda

"Amyderýa guýýan Wahş çaýynyň boýundaky Rusta-Bik ýerde suwdan çykan atlar" baradaky hekaýatlaryň üstünde durlup geçilýär. Bu rowaýatlar iñňän gadymy döwürlerden bări aýdylyp gelinýär. "Göroglynyň" Tobol wersiýasynda-da Gyrat suwdan çykan atyň taýy bolup çykyş edýär, ýöne bärde oña Tulbar (Tulpar) diýilýär. Tulbar türk eposlarynda fantastiki atlara berilen atlaryň biridir (Borataw, 1984: 66).

"Görogly" eposynyň Orta Aziýa wersiýalarynda, şol sanda türkmen wersiýasynda-da Gyrat suw gulany bilen suw aýgyrynyň jübütleşmesinden dogulýar (Özkan, 1997: 230).

Gazagystanda Dädem Gorkut baradaky rowaýatlaryň birinde ilkibaşda Göroglynyň meşhur Gyaty deñizden çykan suw aty bilen adaty atyň jübütleşmesinden dogan ejizje janawaryň biri bolup dogulýar. Dädem Gorkut ony bakyp-bejerýär we tilsimiň güýji bilen Gyrata öwürýär (Alptekin, 1997: 23).

"Gan-Gapçykaý (Kan-Kapçykaý) eposynda ýeriň we suwuň eýesi bolan Gyzyl-Aýgyryň gulany gögüň üçünji gatyndaky Üç-Kurbustan tarapyndan suwdan ýaradylýar. Bu at gögüň dokuzynjy gatynda ýaradylandygy üçin uçmaga hem ukyply bolupdyr:

"Alaw kimin gyzyl gymmatly at
Argymagyň gulanymyş.
Ýeriň, suwuň eýesi
Gyzyl gulanyň çagasymyş.
Gögüň üçünji gatynda
Yaradylan gyzyl at
Üç-Kurbustanyň ýerinde
Ýaradylan argymakmyş.
Ýokary çykdygynda
Uçup bilermiş.
Aşak ineninde
Süzlüp bilermiş.
Muny gören millet
Haýran galanmyş.
"Bu niçiksi aýgyr?"
diýen görenler.
"Gyzyl atyň enesini

Tapan kişi" diýenler.
Suwuň eýesinden
Dörän bedew at
Göýä surat ýaly
Syrdambitindi" (KKAP s. 252-253).

"Kan-Jeeren Attu Kan-Altyn" eposynda Kan-Jeeren atyň enesi suwuň ruhundan ýaradylýar:

"Yeriň, suwuň eýesi,
Jeerenkeýiň çagasy
Gözel ath Kan-Jeeren
Çeşme suwunda ýuwnup
Ýüz-gözün süýde ýuwup,
Gyzyl atyny saldy" (KJAKA s. 375).

"Ködägeý-Kökşin", "Boodoý-Koo" eposlarynda Kögüdeý-Kökşiniň özünün dagyň ruhundan, onuň atynyň bolsa suwuň ruhundan ýaradylandygy aýdylýar:

"Özi bahadır bolan
Ködägeý-Kökşin atly agam bar" diýdi.
Aty ýaradylan suw eýesinden
Özi ýaradylan dag eýesinden" (KKBKs. 431).

"Maadaý-Gara" eposynda Kögüdeý-Mergeni ulaldan garry ene (altaý eezi) ogullygyna onuň maşgalasy hakynda aýdýar. Soňra ol Kögüdeý-Mergene dag ruhundan, aty Goýygryň suwuň ruhundan ýaradylandygyny habar berýär.

"Maadaý-Garanyň oglusyň,
Munjek bolýan bedew atyň
Pamyk ýally Goýygurdyr.
Uly barmagyň bardyr seň
Adyň Kögüdeý-Mergendir.
Munjek bolýan bedew atyň
Suw ruhundan ýaradyldy.
A sen Kögüdeý-Mergenim
Dag ruhundan ýaradyldyň" (MKD s. 413).

"Oçı-Bala" eposynda-da Oçı-Balanyň we onuň aty Oçı-Jeereniň suwuň ruhundan ýaradylandygy aýdylýar:

"Körpe gyz jigisi Oçı-Bala
Atjak okun götererdi,
Ak gylyjyn guşanardy.
Oçı-Jeerenin atyna münen
Oçı-Balanyň özüdi.
Täze aýyň üçi günü
Dynç alar uka giderdi.
Atan oky daşdan dönmez,
Sözlän sözi begden dönmez,
Alp gelse mäkäm tutardy,
Owazaly pähliwandy.
Ol söweše, jeňe gitmez,
Jeň isläni diri goýmaz.
Alty Suu-Jelbisdən dörän.
Atly-şanly Oçı-Jerrniň
Özi Suw-Jelbisdən dörän.
Alp, pähliwan Oçı-Bala
Mydam aw-şikarda gezen" (OBD s. 43).

Kaba ALY,
Ahy Ewran uniwersitetiniň sosial ylymlar instituty.

"Altaý, tuwa, hakas we şor dessanlarynda at motiwiniň analizi" (türk dili we edebiýatyndan dissertation iş), 25-32-nji sahypalar.

[1] Deñesdirmek üçin seret:

"- Çagnam-çagnam gaýalardan çykan suw,
Agaç gämileri oýnadan suw,
Hasan-le Hüseyíniň hasraty suw,
Bagu-bossanyň zynaty suw,
Äşe ile Patmanyň nikahy suw,
Şabaz atlar içdigi suw,

*Gyzyl düýeler gelip-geçdigi suw.
Ak goýunlar gelip çöwresinde ýatdygy suw,
Ordamyň habaryn bilermi sen diýgil maňa,
Gara başym gurban bolsun suwum saňa – diýdi".
Saýtdaky linki:
(http://www.kitapcy.ga/news/salyr_gazanyn_oyi_yagmalandygy_boyNy_beyan_eder/2019-11-27-9401) .*

Terjime eden: Has TÜRKmen.

Mistika we fantastika